

ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ

**POČÁTKY AVIGNONSKÉHO
PAPEŽSTVÍ A ČESKÉ ZEMĚ**

KAROLINUM

Počátky avignonského papežství a české země

prof. PhDr. Zdeňka Hledíková, CSc.

Recenzovali:

PhDr. Klára Benešová, CSc.

Mgr. Jan Hrdina, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

© Zdeňka Hledíková, 2013

ISBN 978-80-246-2174-6

ISBN 978-80-246-2754-0 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

OBSAH

- 7 Uvedení**
- 15 Papežové**
- 15 Kliment V. (Bertrand de Got) 5. června 1305 – 14. dubna 1314
- 17 Jan XXII. (Jakub Arnoldův Deusa – Duèse)
7. srpna 1316 – 4. prosince 1334
- 22 Benedikt XII. (Jacques Fournier) 20. prosince 1334 – 25. dubna 1342
- 25 Avignon – nové sídlo papežů**
- 26 Papežský palác
- 38 Město a systém librat
- 46 Návaznost uspořádání papežského centra v Avignonu
na římské období; papežský dvůr
- 51 Správní struktura kurie
- 55 Osobnosti z českých zemí, jež žily dlouhodoběji u kurie**
- 55 Friedrich z Pernštejna a jeho okruh
- 75 Heřman z Prahy
- 92 Jan IV. z Dražic
- 107 Další obyvatelé Českého království, kteří přechodně
či opakovaně u kurie žili
- 120 Častější návštěvy z českých zemí u kurie – Jan Volek
- 140 Personální zprostředkování vztahů mezi kurií a českými zeměmi**
- 140 Legáti a delegace. Nunciové a kolektoři
- 149 Královi vyslanci a diplomaté u kurie
- 167 Písemné zprostředkování mezi kurií a českými zeměmi**
- 168 Prokurátoři
- 176 Obsahově vymezené typy masově vydávaných listin**
- 176 a) Rezervace, provize a exspektance
- 183 b) Dispense pro kleriky a další listiny, jimž předcházela
povinná cesta ke kurií
- 196 c) Dispense určené laikům (manželské dispense)
- 199 d) Osobní milosti a další příbuzné licence

215 e) Společensko-osobní milosti

218 f) Konservatoria

**226 Opatí nejvýznamnějších českých a moravských klášterů
jako exekutoři papežských listin**

253 Závěry a výhledy

259 Les débuts de la papauté d'Avignon et les pays tchèques
Résumé

264 Bibliografie

264 a) edice a ediční řady

265 b) literatura

278 Rejstřík osobních jmen

291 Rejstřík místní

Avignon, jedno z mnoha biskupských měst jižní Francie, se stalo sídlem papežství na více než šedesát, případně devadesát let od pontifikátu Jana XXII. (1316–1334), i když k přenesení papežského centra došlo přechodně už za Klimenta V. Jakkoliv to byla zdánlivě jen vnější věc, přece znamenala předěl, který zahájil poslední etapu ve vývoji středověkého papežství, jež odrážela hlásící se novověkou fází evropských dějin.

Po staletí byly základem evropského uspořádání spolupráce a napětí či boje mezi sacerdotiem a impériem jako dvěma póly jediné vrcholné moci, jež zastřešovala samostatnost i vzájemný vztah všech dílčích teritorií. Na sklonku 13. století však jedno z oněch teritorií zesílilo natolik, že si nárokovalo místo v existující vrcholné skupině. Při zatímní nutnosti zachovat uznávanou teorii to bylo možné jen ovládnutím instituce, jež představovala jednu nebo druhou z původních mocí. Francie, která tento nový typ národního státu vytvořila, sáhla po sacerdotiu, jež jí snad bylo bližší už teritoriálními i politickými vazbami k Apeninskému poloostrovu. Jistě si nemohla podřídit sacerdotium v plném původním významu, ale mohla ovládnout jeho institucionálního představitele – papeže. Atentát v Anagni je v tomto smyslu počátkem nového, a to už novověkého vývoje evropského uspořádání. Symbolizuje samovolně se prosazující prvořadost národních států. Trend překonat těžké uspořádání kontinentu v bipólovém vztahu sacerdotia a impéria, papežství a císařství, pak načas ještě pozastavil Karel IV. Současně ale jeho Zlatá bula pro říši položila základ sebeuvědomění si státu německého, byť ten ještě po staletí nešel cestou sjednocování, ale zůstal u paralelity drobných a větších teritorií zastřešených impériem. To zůstalo zachováno, ale bylo už nově vnímáno jako stát německý. Teoreticky začal být onen středověký model měněn až na přelomu 14. a 15. století spolu s konciliárními teoriemi, s počínající renesancí a posléze s objevením Nového světa a vzestupem Španělska. Z dvojice papežství – císařství pak zůstala jen úctyhodná tradice.

Období, které ve vývoji papežství stojí na počátku pokusu o prosazení novověkého uspořádání světa, o němž nebylo dosud jasno, jak má vypadat, je tedy spojeno s první fází jeho existence v Avignonu. Toto město představovalo v danou chvíli pro papežské centrum výhodnou polohu: těžké evropské dění se už dlouho předtím přesunulo z východní části kontinentu směrem k západu. Ne už centrální oblasti starověkého světa, ale Francie, Anglie a západní pobřeží Evropy byly těmi teritorii, kde se stále dělo něco nového a kde byla proto žádoucí rychlá reakce papežství a tím i jeho přítomnost.

8 Může být až symbolické, že se pokusy o konstituování avignonského papežství kryjí i s novou fází ve vývoji českého státu, kde se po vymření domácí dynastie, po mezidobí bojů o trůn a s počátky zdejšího království Lucemburků rovněž hlásí uspořádání do značné míry odchylné od dosavadního. Papežství rané avignonské doby a český stát na počátku lucemburské éry představují jistě zcela disparátní celky. Přesto by sledování obou pólů mělo být společnou náplní následujícího textu. Tato disparátnost ovšem působí, že fakticky může jít jen o zachycení specifických, účelově (jistě ale „kvalifikovaně“) vybraných detailů z uspořádání papežství za jeho existence v Avignonu a o vztah českých zemí ke zdejší nové formě církevního centra. Platí však, že oba póly – avignonský i český, každý zcela jiný a na jiném stupni vývoje – tehdy současně hledaly nové formy své tradiční seberealizace. Onen avignonský pól sotva mohl přijímat podněty z toho českého, ale v opačném směru tomu tak zcela jistě bylo. Avignonské impulzy v českém umění od druhé třetiny 14. století běžně oceňují dějiny umění; to ale není naším cílem. Na mysl tu můžeme mít i pozadí všeho množství nejrůznějších drobných poznatků a zážitků, jaké si z osobního seznámení s kulturně vyspělým prostředím jihu dnešní Francie přinášel velký počet lidí navštěvujících Avignon, i když se jejich dojmy nikdy nepromítly do nějakého výrazného díla. Následující text nechce sledovat ani tyto okolnosti; jeho těžiště spočívá v základních vztazích podmíněných církevním uspořádáním a novými rysy papežství avignonské doby, které stály v pozadí nepochybných kontaktů a podnětů kulturních a uměleckých. Ty, ostatně přece poněkud mladší, než je doba, kterou budeme sledovat, necháváme zcela stranou. Před zachycením české přítomnosti při rané avignonské kurii a paralelně s jejím zasahováním do českého prostředí však musíme poněkud přiblížit některá českému prostředí vzdálená specifika avignonského světa.

Vnější uspořádání papežství mělo na počátku 14. století za sebou vývojovou linii tvořenou nejprve vítězným zápasem o *libertas ecclesiae*, poté právní fixací dosažených svobod ve vyhranění a sepsání kanonických norem a stálo na prahu vytvoření celocírkevní administrativy a jejího hospodářského zajištění. V prvních letech pontifikátu Jana XXII. byla vydána ve formě závazných dekretů usnesení, jež prošla jednáním viennského koncilu a na ně navázaly ještě dodatky tohoto papeže. Kurie, *curia Romana*, původně pomocný orgán papežství ve smyslu náboženského a věroučného centra západního křesťanství, se nyní naplno stala i správním a administrativním, až skoro byrokratickým orgánem. Během druhého a třetího desetiletí 14. století se stabilizovalo vnitřní uspořádání a fungování kuriálních institucí a úřadů a věcně i formálně se ve vazbě na prosazování právních norem vyhraňovaly písemné produkty. Kurie, v níž vedle italského personálu nabýval stále většího vlivu živel francouzský, tu částečně bezděky absorbovala podněty francouzské administrativy a ve vlastním zájmu je zdokonalila. Postupovala jak ustalováním listinných forem a pravidelným vedením několika řad register i účtů, tak cestou normativních předpisů a kancelářských řádů Jana XXII. i Benedikta XII. Ty se staly základem, na němž pak po několik dalších desetiletí pokračoval provoz papežské kanceláře, komory, soudního dvora i penitenciárie bez podstatných změn. Stejně tak se až do prv-

ních desetiletí novověku podstatně nezměnilo ani členění a stavba písemností těchto institucí a jejich zásadní změnu přineslo až potridentské období. Tato proměna značného významu si zaslouží pozornost, ať je vnímána se sympatiemi nebo negativně.

Obrovský a do té doby nebývalý nárůst kuriální administrativy od sklonku druhého desetiletí 14. století, jež zasahovala už do všech zemí latinského křesťanství, odrážel značný politický význam papežství. Reagoval na to, že Jan XXII. jako vlastní tvůrce pozdně středověké formy papežství musel po usazení kurie v Avignonu (a tím odříznutí od přímého spojení s patrimoniem sv. Petra a jeho zdrojů) mimo jiné novým způsobem a zásadně řešit hospodářskou situaci papežství. Sám Francouz, vyšel z administrativního a daňového projevu národního státu a aplikoval ho na církevní pospolitost ve smyslu církevních institucí a kléru. Skloubil přitom všechny tři stupně v církevním vývoji v jedinou formu, jež se stala podkladem pozdně středověké realizace papežské vlády ve světě: na pozadí již samozřejmé libertatis ecclesiae a s pomocí precizního psaného práva volil tento schopný papež-politik cestu administrativy, jejímž prostřednictvím jednotně prosazoval zásady a požadavky onoho kanonického práva, a to ve všech církevních institucích celého latinského světa. Jelikož toto právo vzniklo jako pomůcka a cesta k realizaci reformy, bylo ono samo a následně i jemu sloužící administrativa jen poslední specifickou formou středověkého úsilí o reformu. Specifická organizačně administrativní forma církevní reakce na obecný vzrůst významu evropských národních států tu využila samu ideu křesťanského univerzalizmu: ona jednota západokřesťanského světa, k níž směřovala, měla stále jediný cíl: reformu církevního společenství (a tím celé společnosti).

I v tomto období počínajícího avignonského papežství zůstala zachována možnost osobního kontaktu papeže s kteroukoliv záležitostí nebo osobou církve, musela se ale přizpůsobit vzrůstající kvantitě případů. Vskutku osobní zásahy papeže se vyhraňovaly pro zásadní politické a nábožensko-politické věci, k nimž zprostředkovaně patřily pravomoci legátů a nunciů, již tradičně udržujících kontakt papeže s teritorií a jeho obyvateli. Množily se rovněž případy specifických pověření pro určitý úkol, jež spočívaly na principu delegací. Té či oné formy i diplomacie samé využíval dosud rozličným a sobě vlastním způsobem každý jednotlivý papež stejně jako každý jiný monarcha.

Jednotlivý trend ale vykazovalo využívání oněch neosobních, písemnostmi zprostředkovaných forem kontaktu mezi papežem a institucemi či jedinci církve. Mohly být dvojího druhu, totiž takové, které vycházely z výlučné iniciativy papeže (věci zásadního až zákonného charakteru nebo hospodářsko-správní záležitosti), a na druhé straně ty, v nichž papež reagoval na iniciativu, obvykle písemnou žádost kohokoliv. Enormně narůstala právě tato druhá skupina; přitom v obecné rovině neměla nijak zásadní, ale jen podružný, individuální význam, a proto se vyčleňovala jako oblast časem fungující už bez osobní účasti papeže, jako skutečná, vlastní administrativa. Osobní zásah papeže byl v praxi nahrazován písemným stykem s kterýmkoliv klerikem jako osobou nebo jako představitel některé instituce a vlastně s kterýmkoliv členem církve. Za avignonského papežství se jednalo zatím jen o méně důležité záležitosti opřené o jasné právní

10 předpisy. Ve správní a justiční oblasti se prosadil tento princip daleko důsledněji než v politické a diplomatické sféře, kde pro ty nejdůležitější záležitosti zůstával vždy vyhrazen prostor pro ústní jednání a sdělení.

Sama skutečnost celocírkevní detailní administrativy, vyrůstající zatím ze spirituálního základu a jím zdůvodňovaná, byla už po několika desetiletích vnímána jako těžké, až revoltu vzbuzující břímě. V době svého vzniku byla pozitivním krokem, který stavěl hráz nekontrolovatelné svévoli a bezpráví, jež si leckdy v návaznosti na starší místní poměry ani neuvědomovalo, že jím je. Postupně měnila mnohdy jen na síle spočívající zvyklosti, jež se lišily v rozličných zemích v závislosti na jejich dosavadním vývoji, v jednotný civilizovaný řád. Tlak tohoto právně administrativního působení jistě nebyl nikde přijímán s nadšením. Po čase byl intenzivněji než v jiho- a západoevropských zemích s delší právní tradicí vnímán v oblastech střední a severní Evropy, které se setkávaly se systémem prvně až v jeho vyvinuté administrativní formě. V prvních desetiletích jeho zdejšího uplatnění tu byl jen prostě až pasivně či poslušně přijímán jako daná součást nového platného řádu, zatímco v oněch „starších“ zemích vzbuzoval v intelektuálních špičkách už tehdy určitou kritiku.

Vlastní administrativní systém kurie, vytvořený jako pomůcka jednoho postupně se formulujícího a opět ztroskotavšího pokusu o evropskou jednotu, tedy vytvořilo až avignonské papežství. Při své zásadní kontinuitě s předcházejícím římským obdobím začínalo vlastně nově, a to pod vědomým politickým a hospodářským tlakem Francie i jejím bezděčným vlivem. Nově začínaly v počátcích lucemburské vlády také české země; na obou vzdálených pólech se hledaly nosné formy správy vlastních zájmů, které se dotvářely do podoby nadlouho pak platné. Vzájemná interakce obou oblastí nepochybně ovlivnila mnohem více české země a právě jim budeme také věnovat více pozornosti: jednak pokusem přiblížit si avignonské centrum samo včetně tamního českého zastoupení, jednak snahou postihnout dopad některých věcných linií avignonské administrativy přímo v českých zemích, realizované tu formami písemnými i osobními. Základem poznání obojího zůstávají diplomatické písemnosti expedované z Avignonu do Českého království, ale dochované většinou jen v opise různých řad papežských register.

Řešení toho, jak reagovaly české země na počínající i na další uplatňování kuriálního centralismu na svém území, je součástí širšího studia českých politických dějin 14. století, resp. té jejich části, jež sleduje všechny aspekty jejich vztahu k měnícímu se papežství včetně postižení dobových specifik papežství samého; patří dosud spíše budoucímu syntetizujícímu bádání oproštěnému od jednostrannosti „národního“ východiska. Zde se nechceme soustřeďovat na politické vztahy českého panovníka a papeže, jaké v zásadě s menší či větší intenzitou vždy existovaly; ve sledovanou dobu byly značně komplikované sporem papežství a císařství Ludvíka Bavora a manévrováním četných diplomatických poselstev nebo osobních jednání Jana Lucemburského. Zde si klademe poněkud skromnější, i když možná hůře sledovatelný cíl, totiž pokusit se o reálné postižení jedné z cest, kterou se řadoví obyvatelé českých zemí první necelé poloviny 14. století seznamovali s kuriálním světem v celé jeho mnohotvárnosti.

Nemělo by tedy jít jen o pouhý výčet realizovaných kontaktů, doložených díky složení pramenů především hlavními typy papežských listin a listů určených do českých zemí a o propočtení výsledných listinných typů; to by spíše mělo teprve vést k postižení věcných a personálních souvislostí, jež stály v pozadí vzniku těchto písemností. V době, kterou tu chceme sledovat, na rozdíl od mladších období vývoje totiž docházelo k navazování pravidelných řadových vztahů mezi českým prostředím a kurií ještě samovolně. Na jedné straně to bylo ve vlastním zájmu papežství a na druhém pólu, častěji, v zájmu české společnosti a jejích kontaktů s církevním centrem. Především platí, že se tak dalo bez soustavných zásahů panovníka českého státu, jehož aktivita vůči papežství byla tehdy nesena výlučně širšími, ne přímo českými politickými zájmy. Kontakty s kurií této doby mají z české strany svépomocný prvek a činí z dokladů o vznikajících řadových česko-kuriálních vztazích o to zajímavější historickou skutečnost. Zatímco směr, který by sledoval uplatnění papežských zájmů v Českém království, realizovaný systémem expektancí a provizních listin na rezervovaná beneficia a daňovými požadavky, má v české literatuře již svou tradici, pohled z opačné, z české strany příliš sledován nebyl – pomineme-li obecný předpoklad, že vydání jakéhokoliv typu provize předcházela zájem příjemce. Totéž pak platí i o dalších, již méně „proslulých“ typech písemností, indultů, dispensí atd. V celém textu se po nutném výchozím postižení avignonského prostředí chceme proto soustředit spíše na pohled z přijímající české strany, a to i přesto, že můžeme vycházet jen z téhož materiálu, jaký tvoří základ pro sledování postupu papežského centralismu do země.

Avignonská kurie v prvních desetiletích své existence ještě nebyla oním skvělým společenským centrem charakteru předního evropského dvora, jaký jí dal až Kliment VI. (1342–1352). Sama se potýkala s prozatímností svého sídla. Nejprve si proto stručně všimneme, jak vypadal a rostl papežský palác doby Jana XXII. a Benedikta XII. a jak vůbec mohla kurie za trvalého stavebního provizoria fungovat; pokusíme se naznačit, kde byla umístěna nejrůznější oddělení jejího provozu, ubytování její členové a v lepším případě i zaměstnanci a návštěvníci. Přitom se neobejdeme bez přihlédnutí k prostorové situaci města a vzniku a uplatnění zdejšího systému *libratae* (*libratae, les livrées*). Tato část následujícího textu může samozřejmě spočívat jen na dosavadní literatuře posledního zhruba století, pocházející především z jihofrancouzského prostředí, přesněji: jen na určitém, značně omezeném a neúplném výběru z ní.

Romana curia byla i v Avignonu stále církevním centrem, nyní již se silným a sílícím centrálně administrativním rázem, nicméně byl při ní stále přítomen i zřetel k církevní reformě a k věroučným otázkám. To vše se odráží i ve vznikající stavbě paláce. Jistěže sídlo papežství bylo i významným centrem politickým; jeho hlavní zaměření bylo však podloženo věroučným hlediskem a určováno tradičním geografickým zájmem papežství na jižní a jihozápadní země, zesíleným o základní respekt k dominující Francii a jejím zájmům. Přední evropské dvory tu měly své stálé vyslance a zpravodaje a velké řády tu byly zastoupeny svými prokurátory. České království tohoto období k evropským mocnostem jistě nepatřilo a tak to byla jen příležitostná diplomatická poselství a návštěvy

12 královských vyslanců, případně panovníka samého, kdy se při papežském dvoře prezentovalo. Přesto se i za oboustranně nevýhodných podmínek vytvořilo v Avignonu něco, co bychom mohli nadneseně označit za zárodek zdejšího českého prostředí: žila tu postupně skupinka jedinců pocházejících z Českého království, kteří zaujali v kuriálním životě ne nevýznamné postavení, navzájem se bezpochyby znali a tvořili na své společenské rovině i jakousi oporu pro své soukmenovce přicházející z domova na čas ke kurii. Bezpochyby nemůžeme takové tvrzení doložit žádným záznamem vzájemných rozhovorů ani zprávami o nich, ale vyplývá z časové souvislosti jednotlivých úředních zpráv o příslušných jedincích – listin, listů, evidenčních a účetních dokladů – a z kombinace nejrůznějších stereotypních údajů těchto zpráv. V prvé řadě to lze demonstrovat na osudech tří lidí, Friedricha z Pernštejna, arcibiskupa v Rize, dále auditora sacri palatii Heřmana z Prahy a od určitého období i pražského biskupa Jana IV. z Dražic. Někteří z nich prožili v Avignonu, případně při kurii předchozího období, více let svého života, stáli k ní v jasném „služebním“ vztahu a jejich osudy se v některém okamžiku navzájem protnuly, aniž by o tom byla v pramenech přímá zmínka. K této trojici se druží i několik dalších osob, u nichž je prokazatelný souvislejší nebo opakovaný pobyt u kurie, o nichž se ale nepodařilo zjistit o mnoho více než právě tuto skutečnost. Jinou kategorii „avignonských Čechů“ pak představuje další skupina, totiž ta, jež do Avignonu častěji a opakovaně přicházela v zájmu vlastním, méně v zájmu panovníkově. Na prvním místě to byl až překvapivě Jan Volek, ale lze do ní počítat i některé (francouzské) diplomaty Jana Lucemburského. Věcný obsah královské diplomacie u kurie tu pro její teritoriálně a tematicky širší rozměr nechceme sledovat, ale v zájmu tématu „české přítomnosti v Avignonu“ se musíme dotknout doby a jmenovitého složení královských poselstev, jež do Avignonu přicházela a samozřejmě zdejších návštěv členů panovnického rodu.

Kromě „avignonských Čechů“ se pokusíme sledovat životní osudy a působení těch jedinců, kteří se v Avignonu častěji objevovali, a to pomocí kombinace věcného obsahu a frekvence listin (více obvykle nemáme k dispozici), v nichž se jejich jména vyskytují. U těchto lidí jsou neocenitelnou pomůckou zápisy o ocenění nájemných domů v Avignonu, které tito vytipovaní (i další) lidé obývali. K takovému personálnímu základu přidáme pokus využít jmenné údaje o exekutorech graciálních i některých justičních listin pro rekonstrukci vztahů těchto jedinců s jinými lidmi při kurii nebo – častěji – doma v Čechách. Při nedostatku jiných dokladů může tento pracný postup zachytit relativně plasticky jinak zcela utajené vzájemné vazby „avignonských Čechů“ a domácího prostředí i jejich význam pro podporu domácích zájmů. Ve svém důsledku naznačí i narůstající zapojování domácího českého prostředí do internacionálního světa Avignonu. K tomu ovšem poslouží i využití některých možností, jež poskytuje diplomatika, resp. alespoň rámcové sledování některých vyhraněných typů papežských listin expedovaných do zemí českého státu. Méně než o diplomatický půjde o sociálně společenský aspekt, spíše o snahu postihnout touto cestou některé zasuté aspekty života české společnosti a jejích vazeb. Patří k nim sledování, kdo byl příjemcem určitého věcného druhu listin, jaká byla u vybraných listinných typů

jejich frekvence, a pokud to bylo možné, i podíl pro české příjemce určených listin v celkové emisi příslušného druhu. Vlastní diplomatickou otázku, jak se do třicátých let 14. století ustalovaly formuláře jednotlivých typů listin, která jednoznačně vysvítá i z malého výseku jejich českých dokladů, sice zaznamenáme, ale pochopitelně necháme zcela stranou: pokusit se o něco takového pouze pro malý výsek českých písemností postrádá opodstatnění.

Na závěr ještě poznámka spíše technického rázu: pramenným základem pro celý následující text jsou převážnou většinou písemnosti publikované v úvodním svazku edice *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia* (dále vždy *MBV, prodr.*). Na následujících stránkách je v poznámkovém aparátu důsledně odkazováno pouze na vydání oněch písemností v této edici, nikoliv na jejich případné edice starší, které jsou vesměs citovány na příslušném místě při otisku v *MBV, prodr.* S vděčností bych chtěla připomenout, že mnohé tituly z literatury, kterou jsem potřebovala nově či opakovaně užít pro avignonskou část textu, jsem získala jen díky ochotě a pomoci dlouhé řady přátel pobývajících přechodně v rozličných evropských zemích: všem tu patří, aniž bych je jmenovitě citovala, můj upřímný dík. Za odpovědné a přemýšlivé posouzení mého textu před jeho tiskem tu ráda a opravdově děkuji oběma recenzentům, dr. Kláře Benešovské, CSc. a Mgr. Janu Hrdinovi, PhD.

KLIMENT V. (Bertrand de Got)
5. června 1305 – 14. dubna 1314

Po brzkém úmrtí Benedikta XI. (Mikuláš Bocassinus, 22. října 1303 – 7. července 1304) rozhodovalo teprve konkláve v Perugii o dalším (a delším) vývoji papežství. Bylo třeba vyřešit situaci vzniklou anagnským atentátem a jeho dědictvím, prakticky tedy zaujmout postoj k Bonifáci VIII. a jeho odkazu na jedné a k francouzskému království a králi Filipu IV. Sličnému na druhé straně. Kardinálský sbor, tvořený dosud převážně Italy, se rozdělil do dvou skupin, z nichž každou vedl některý kardinál z rodu Orsini: probonifácovskou stranu Matteo Rosso, opačnou jeho synovec Napoleon. Když se nenašel vhodný kandidát papežského trůnu uvnitř sboru, padla po jedenácti měsících volba (připravená Napoleonem Orsini) na arcibiskupa z Bordeaux, přijatelného bonifácovcům i francouzské straně.

Cesta do Říma byla pro nového papeže Klimenta¹ samozřejmostí – ale nikdy ji neuskutečnil. Korunovat se nechal 14. listopadu 1305 v Lyonu² a nikdy už neopustil širší oblast své jihofrancouzské domoviny. Neměl tu ale žádné pevné sídlo a neměl žádnou kuriální praxi ani kuriální aparát. Byl bystrý až tvrdohlavý, ale také dobromyslný, labilní a především nemocný člověk.³ Přitom jeho protihráčem byl až k tvrdosti cílevědomý Filip IV., který ho tlačil k volbě papežského sídla na území francouzského království, k odsouzení památky Bonifáce VIII., vyhrabání a spálení jeho ostatků, neboli prohlášení Bonifáce za heretika, naopak k ospravedlnění Nogaretovu (byl exkomunikován Benediktem XI.), ke svolání

¹ Rozsáhlou starší literaturu shrnuje a interpretuje Karl August Fink, in: *Handbuch der Kirchengeschichte* III/2, red. Hubert Jedin, Freiburg 1968, část *Die Päpste in Avignon*, s. 365–384. Nověji Bernard Guillemain, *Il papato sotto la pressione del re di Francia*, in: *Storia della chiesa*, XI, *Le crisi del trecento e il papato avignonese (1274–1378)*, a cura di Diego Quaglioni, Roma, San Paolo 1994, s. 178–233. Základní práci zůstává Guillaume Mollat, *Les papes d'Avignon (1305–1378)*, v desátém vydání Paris 1965 je shrnuta všechna i speciálnější do té doby vyšlá literatura. Stručně s mnoha bibliografickými odkazy Agostino Paravicini-Bagliani, Clemente V, in: *Enciclopedia dei Papi*, s. 505–510. Tilmann Schmidt – Clemens V., *Lexikon des Mittelalters*, sl. 2142–2143.

² Při korunovačním průvodu se zřítla zeď, přičemž zahynulo několik lidí, papež sám spadl z koně a z tiary vypadl nejvzácnější kámen – jeho životopis to vše považoval za špatné znamení; Stephanus Baluze – Guillaume Mollat, *Vitae paparum Avenionensium I*, Paris 1916, s. 61.

³ Necelý rok po korunovací onemocněl do té míry, že se předpokládalo, že nepřežije a rovněž v dalších letech se mu vracely stavy vysokých horeček. Od ukončení viennského koncilu se už nikdy nevzpamatoval z trvalé nemoci. Předpokládá se, že šlo o žaludeční nebo střevní rakovinu. S hledáním „zdravého“ místa se někdy spojuje i jeho tékání po různých oblastech.

16 koncilu jen do lokality na území Francie, k odsouzení vyslýchaných francouzských templářů a nakonec ke zrušení tohoto řádu.⁴ Odsouzení Bonifácovo Kliment zprvu jednoznačně odmítl; mimo okruh Filipových rádců panovalo obecné mínění, že papež může být souzen jen koncilem a jen v otázce hereze. Ale 1310 přece proces začal četnými vyšetřováními, jež se táhla se zjevně odkladnými úmysly. Prohlásit předchůdce kacířem, to Kliment nikdy nemohl a Filip to jistě věděl, takže tento požadavek byl spíše nástrojem, jímž mělo být dosaženo jiných ústupků (např. omilostnění Nogaretovo). Stálá místní pohyblivost Klimentova se tu může jevit i jako odmítavé uhýbání člověka, který neměl (či nemohl mít) dost sil a možností k razantnímu a zásadnímu odporu.

Podobně tomu bylo s císařskou volbou po smrti Albrechta I. Habsburského v květnu 1308. Filip IV. okamžitě vystoupil s kandidaturou svého bratra Karla z Valois, pro niž žádal podporu papežovu. *Renovatio imperii* se mělo uskutečnit pod absolutním francouzským vlivem. Kliment se zprvu obrátil na říšské volitele s výzvou, aby vybrali osobu věrnou církvi, až v říjnu se vyslovil pro Karla z Valois. Dne 27. listopadu 1308 byl zvolen Jindřich VII. Lucemburský,⁵ Kliment ho okamžitě podporoval a už v červenci 1309 určil datum korunovace na 2. února 1312, ke které se, s nadějí na vymanění z francouzského tlaku, chtěl sám vypravit do Říma. Vše dopadlo zcela jinak, když se ve složitých italských poměrech Jindřich VII. dohodl nikoliv s tradičním papežským spojencem Robertem Neapolským, ale s jeho rivalem, sicilským králem Friedrichem III. Aragonským. Současně se ve Francii postavil Filip IV. proti spojení arelatského a viennského území jako další síly na teritoriu dnešní Francie. Klimentovi zjevně na složité diplomatické hře nestačily síly. Jindřicha VII., poté co dobyl kapitol, korunovali 29. července 1312 v lateránské (ne vatikánské) bazilice tři kardinálové, ale už v září císař Řím opustil směrem k Florencii; při vojenských neúspěších se chtěl stáhnout do ghibellinsky věrné Pisy, avšak v Buonconventu u Sieny 24. října 1313 zemřel. Kliment V. v posledním měsíci svého života ještě chystal jmenování Roberta Neapolského císařským vikářem ve všech územích vakantního císařství (s výjimkou Janova), ale zemřel dříve, než mohla být bula skutečně vydána.

V Itálii samé během Klimentova pontifikátu silně poklesla papežova autorita, jemu samému byla bližší problematika Anglie Eduarda I. a II. a Flander. Po celou dobu Klimentovy vlády byla přítomna i východní politika, podněcovaná žádostmi arménského krále a naléháním z Kypru. Od 1307 usilovali johanité

⁴ Původně Filip už 1305 požadoval spojení všech rytířských řádů do jediného, který by měl být podřízen pouze jemu nebo některému jeho familiáři. K zaměření výlučně proti templářům došlo r. 1307. Řád nebyl nikdy zrušen z papežova rozhodnutí, ale až po jednání viennského koncilu. Majetek templářského řádu byl převeden na řád johanitů. – Vedle těchto zásadních problémů ustupují jiné, jako jednání o míru mezi Francií a Anglií nebo o míru ve Flandrech, poněkud do pozadí.

⁵ Volba je brána pod prizmatem pozdějšího vývoje jako profrancouzská, ale právě tak je ji možno vnímat (a reálněji) opačně, že tu kurfirťi odmítli jednoznačnou francouzskou převahu v Evropě, jež by znamenala změnu všeho dosavadního evropského uspořádání ve prospěch nové velmoci. V tom případě sice dbali práv církve, ovšem ve vlastním říšském zájmu. Jestli tu reagovali na původní prohlášení Klimenta V., není tak jednoznačné, jak naznačuje Paravicini-Bagliani, spíše si jen byli vědomi toho, co by plně mocenské spojení Francie a papežství znamenalo pro dosavadní uspořádání kontinentu, v němž už sami získali tak významné místo.

o získání ostrova Rhodos a na jejich žádost jim Kliment z papežské svrchovanosti ostrov postoupil; dobyt byl 1309. Věc křížového tažení byla zařazena mezi body, o nichž měl jednat koncil a mimo Rhodu šlo už i o Granadu, jejíž získání španělským králem přijal Kliment mezi oficiální zájmy církve. Obecné křížové tažení ale muselo v programu koncilu ustoupit přednostnímu zájmu Filipa IV., jímž bylo vyřešení existence a majetku templářského řádu. Z projektu křížového tažení zůstal jen desátek, uložený některým státům a diecézím. Vnitrocírkevní věcí předloženou koncilu byla ještě neúspěšná snaha po nalezení kompromisu mezi oběma křídly minoritského řádu; napětí mezi spirituály a konventuály se stalo jedním z hlavních problémů řešených pak pontifikátem Klimentova nástupce.

Koncil ve Vienne se sešel mezi říjnem 1311 a květnem 1312. Vedle jmenovaných, dobovou situací vynucených jednání byla na něm předložena řada reformních návrhů jak účastníky koncilu, tak Klimentem samým. V tom případě se staly podkladem zákonných ustanovení, publikovaných částečně ještě na koncilu, částečně až po něm poté, co byly 1314 předloženy k diskusi univerzitám. Byly shrnuty ve sbírce *Liber septimus*, pro niž se po komentáři Johanna Andreae vžil titul *Clementinae*. K zařazení Klementin mezi oficiální sbírky kanonického práva mohlo dojít až 25. října 1317 rozhodnutím Klimentova nástupce.

Kliment V. svými kreacemi zásadně proměnil kardinálský sbor:⁶ Z dvaceti čtyř jím nově jmenovaných kardinálů byl jeden Angličan, všichni ostatní Francouzi, tři ze severu země a dvacet z jihu, z nich třináct přímo z Gaskoňska (a mezi nimi početná skupina Klimentových příbuzných); z Italů nejmenoval nikoho. Podobně se nově dostávali lidé z jihu a východu Francie i mezi členy papežského dvora. Samo kuriální uspořádání se za Klimentovy doby nijak neměnilo, navazovalo na starší stav a ani administrativa se ještě tolik nerozvíjela a neměnila své formy. Klimentovou dobou ovšem začíná série avignonských register. Papežskou pokladnu shledal Kliment při svém nastoupení zcela prázdnou, takže kuriální obchodníci museli zprvu dvůr sami financovat. Papež reagoval tak, že od 1. února 1306 předepsal nový poplatek nazvaný anáta, jež tehdy znamenal odevzdání celoročního příjmu nově papežem obsazeného benefícia. Vztahoval se na území Anglie, Skotska, Irska a Walesu. Po smrti zanechal Kliment svému nástupci – po zapravení testamentárních podělování – 70 tisíc zlatých.

JAN XXII. (Jakub Arnoldův Deusa – Duèse)

7. srpna 1316 – 4. prosince 1334

Konkláve po smrti Klimenta V. bylo mimořádně dlouhé a bouřlivé; zahájeno bylo v Carpentrasu, pouliční bitky služebníků, vojáků a přívrženců jednotlivých stran, které počátky jednání doprovázely, vedly ale k tomu, že se 24. července 1314 nejprve italská, pak všichni kardinálové v zájmu vlastní bezpečnosti rozprchli mezi Avignonem, Orange a Valence. Po smrti krále Filipa IV. (24. 11. 1314)

⁶ Guillemain, *La cour*, s. 185.

18 a po dalších rychlých změnách na francouzském trůně se iniciativy zabezpečit klidnou volbu ujal hrabě z Poitiers. Když se k návrhu tří italských kardinálů připojili Gaskoňci a po nich i další, byl nový papež zvolen jednomyslně. Drobný a mentálně živý sedmdesátník byl značně vzdělaný na univerzitách v Cahors, Montpellier a Orléansu (byl doktorem obojího práva), teologii studoval v Paříži, přednášel na univerzitě v Toulouse. Jako familiář krále Karla II. Neapolského (od 1298) jím byl jmenován kancléřem sicilského království a poté zůstal nějaký čas i ve službách krále Roberta. 1310 byl zvolen biskupem ve Fréjus, ale ještě téhož roku ho Kliment V. transferoval k biskupství v Avignonu a svěřoval mu choulostivá jednání v procesu Bonifáce VIII. V prosinci 1312 ho týž papež jmenoval kardinálem sv. Víta, po třech měsících Jan postoupil na kardinalát biskupství portského.⁷ Po volbě se nový papež rychle vrátil do Avignonu, kde se trvale usadil.

Jan XXII.⁸ začal svou vládu obezřetnou a promyšlenou politikou, jež se časem stala základem stability a prosperity avignonského papežství (a ještě později přispěla k jeho odsuzování). Při rozdrobené Itálii a jejích stále mezi sebou soupeřících a bojujících teritoriích a komunách se stalo iluzorním, že by papežství mohlo být hospodářsky zabezpečeno vlastním státem. Bezvýsledné zůstalo i vysílání legátů,⁹ kteří měli v Janově zastoupení zajistit klid a prosperitu území. Italské chaotické poměry také zdůvodňovaly, že se sem papež nevracel. Jan XXII., sám Francouz, právník¹⁰ a politik, sáhl po zcela jiném systému vnějšího zabezpečení papežství (aniž by starší pustil ze zřetele), když na jasném právním základě sjednotil dosavadní rozličně uplatňované způsoby udělování beneficíí papežem. Na právní a úřední akt o jmenování beneficiáta se pak vázaly pravidelné, i když nevelké poplatky a taxy, jejichž množství ale zaručovalo stálý stabilní příjem, jaký umožňoval všestrannou rozsáhlou činnost papežského dvora a kurie.¹¹ Základ systému byl ve dvou nařízeních Jana XXII., už z 15. září 1316, tedy jen pět týdnů po volbě (bulla *Ex debito*) a ze 17. listopadu 1317 (*Exsecrabilis*).

⁷ V LMs je uvedeno biskupství ostijské, přidržuji se však základního údaje u Eubela i ve většině literatury.

⁸ Základní souhrnná literatura s bibliografickými odkazy je stejná jako v pozn. 1. Z novějších encyklopedických hesel: Christian Trottman, Giovanni XXII., *Enciclopedia dei Papi*, s. 512–521; J. Grohe, Johannes XXII., *Lexikon des Mittelalters*, sl. 544–546; Carl August Lückeroth, Johannes XXII., *Theologische Realencyklopedie, Studienausgabe VII*, 1993, sl. 109–112; Ludwig Vones, Johannes XXII., *Lexikon für Theologie und Kirche*, 1996³, sl. 950–951; Jan Walkusz, Jan XXII, in: *Encyklopedia katolicka 7*, Lublin 1997, sl. 833–834.

⁹ Nejvýznamnější byla legace kardinála Bertranda du Poujet v severní Itálii v letech 1319–34, jež měla ovšem řešit politické guelfsko-ghibellinské vztahy a zasahovat proti „tyranům“ lombardských komun. Na prahu permanentní války byla trvající situace v Itálii také příčinou toho, že největší část výdajů papežské komory, až 60 %, kam je ale započítána i obrana paláce a ceremoniální výdaje, byla v době Jana XXII. určena na vojenské a válečné potřeby.

¹⁰ Je třeba připomenout jeho oficiální vyhlášení Clementin. Rovněž právní konstituce, které Jan XXII. vypracoval během svého pontifikátu, byly dodatečně shrnuty do sbírky *Extravagantes communes* a *Extravagantes Iohannis XXII*, které uzavřely sbírku středověkého kanonického práva, *Corpus iuris canonici*.

¹¹ K administrativním poplatkům se pojily i dávky, vlastně daně, vycházející z velikosti onoho beneficia. Podoba a výše těchto poplatků se stabilizovala a vyhraňovala teprve v následujících letech. Tak se anáty, zmíněné již za Klimenta V., ustálily až kolem roku 1327 ve výši poloviny příjmu z uděleného beneficia za první rok, zato bez původního teritoriálního omezení.

První bula stanovila, že všechna beneficia, jež se jakýmkoliv způsobem uvolnila *apud Sedem Apostolicam*, může plnoprávně znovu obsadit jen papež,¹² druhá vylučovala kumulaci beneficií u jedince, který měl ta nadpočetná vzdát do rukou papeže. Trvala-li zásada, že beneficium jednou udělené papežem se už nemůže vrátit ke staršímu způsobu obsazování volbou, logicky neustále narůstal počet těch pod přímou pravomocí papeže.¹³ Pro zvládnutí celocírkevního teritoria to znamenalo, že se k centralizování správy beneficií u kurie nutně připojovala i písemná forma, jež agendu podvojně zachycovala, totiž pro příjemce i pro kurii; specializovaná a propracovaná administrativa začala prudce narůstat a provoz kanceláře dostal od Jana XXII. pevný psaný řád.¹⁴ Stejně tak ke konci pontifikátu vybavil zvláštním řádem i soudní dvůr (*Ratio iuris*, 1331). Protipólem zprvu nenápadného centrálního systému byly zásahy Jana XXII. do úměrné velikosti a uspořádání diecézí na jihu Evropy,¹⁵ při nichž nový papež navázal v prvních letech svého pontifikátu na Bonifáce VIII.

Jan XXII. je v obecném povědomí fixován především jako papež politik a na jeho dvoře se skutečně soustřeďovaly zprávy o dění v tehdejší světě i snahy do nich zasahovat a usměřňovat je. V pozadí byl mnohdy až misijní úmysl: podporu boje proti Maurům vyprovokovaly výzvy arménského krále tlačeného Turky, baltická politika měla v pozadí zájem o pohanské území Litvy a jednání s knížetem Gediminem. Jan XXII. podporoval dominikánskou misi k Mongolům, na sever od Černého moře a do Persie, misi na Krym a do Gruzie a nakonec i na Dálný východ, do Číny a Indie. Zúčastnil se jí i Odorik Čech z Pordenone. Jan XXII. se trvale pokoušel prostředkovat mezi Kyperským a Arménským královstvím, v Janově, Anglii, Brabantsku či Flandrech a hlavně mezi Francií a Anglií. Informovanost papežského dvora o politickém dění ve světě vzešla z ideje realizovat úkoly papeže-mírotvorce.

Nicméně se celým Janovým pontifikátem táhly tři kontroverzní záležitosti politicko-teologického charakteru, z nichž alespoň dvě silně zasáhly do evropského dění. Především to bylo obsazení císařství, kde Jan XXII. vycházel z tradičního pojetí nadřazení spirituální moci.

Po smrti Jindřicha VII. byli zvoleni dva římsí králové a oba byli jako králové korunováni: v Cáchách Ludvík Bavor, v Bonnu Friedrich Habsburský. Jan XXII. prohlásil v té situaci císařství za vakantní; klonil se spíše k Friedrichovi, nicméně říšský vikariát svěřil Robertovi Neapolskému. Po bitvě u Mühldorfu (v září 1322) vítězného Ludvíka neuznal, naopak ho vyzval k odstoupení do tří měsíců. Když k tomu nedošlo, zahájil Jan XXII. r. 1323 první proces proti Lud-

¹² Navázal tu na bulu *Licet ecclesiarum*, vydanou už 1265 Klimentem IV., která byla východiskem systému rezervací.

¹³ Systém rezervací, jak se vyvíjel od jednotlivin ve 13. století, v české literatuře přehledně shrnul Jaroslav Eršil, *Správní a finanční vztahy avignonského papežství k českým zemím ve třetí čtvrtině 14. století*, Praha 1959 (Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, 1959, sešit 10, ročník 69), s. 18–23.

¹⁴ Michael Tangl, *Die päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200 bis 1500*, Innsbruck 1894, s. 91–110. Tamtéž, s. 83–91, i řád pro soudní dvůr i další ustanovení pro kuriální úřady.

¹⁵ Týkalo se hlavně oblasti Languedocu, kde Jan XXII. konstituoval hned 1317–18 šestnáct diecézí, a dalších jeho organizačních zásahů na jihu Francie. Guillemain, *Il papato ad Avignone*, in: *Storia della chiesa XI*, s. 247.

20 víkovi a po králově apelaci a výzvě ke svolání koncilu ho v březnu 1324 prohlásil za sesazena; jeho přívržence exkomunikoval a nad územími vyhlásil interdikt. Rozhořela se i literární válka, z jejichž děl je nejznámější *Defensor pacis* Marsilia z Padovy. Silně ghibellinské stanovisko Ludvíkova okolí, podpořené pak františkánskými spirituály, formulovalo nové pojetí suverénního císařství plně nezávislého na papežství. To Jan XXII., představitel spirituální moci, přijmout ani jen tolerovat nemohl, takže po celou další dobu jeho pontifikátu se táhl urputný spor s Ludvíkem, kulminující ve třech fázích vždy císařovou exkomunikací. Ludvík reagoval s obdobnou tvrdohlavostí, označoval papeže za heretika a s podporou italských ghibellinů, především Mattea Viscontiho a Cangranda della Scala, se vypravil vojensky do Itálie a nechal se tam korunovat italským králem; došel až do Říma, kde z rukou Sciary Colonna přijal i císařskou korunu. V dubnu 1328 pak jím svolané shromáždění sesadilo papeže Jana a místo něho dosadilo minoritu Petra Rinalducciho di Corvaro, který přijal jméno Mikuláš V.¹⁶ Přes všechnu vnější formu politického boje, v němž byla zainteresována většina Evropy, tu šlo o ideový konflikt mezi tradičním pojetím duchovní a světské moci, pojetím dvou mečů, jak k němu dospěl Bonifác VIII., a na druhé straně naprosté suverenity světské moci.¹⁷ Každá strana mluvila jinou řečí, ze svého stanoviska nemohla ustoupit a ze slepé uličky, v níž se každá z nich octla, nebylo zatím východisko. Kauza Ludvíka Bavora zůstala ještě aktuální po další dva pontifikáty a skončila až Ludvíkovou smrtí, jež teprve umožnila jeho novému protikandidátu na říšský trůn, markraběti Karlovi Lucemburskému, plnou podporu v říši a s použitím maximální diplomacie i papežské uznání Klimenta VI.

Zcela jiného charakteru byl další velký spor, který Jan XXII. převzal po předchůdcích a nakonec i předal budoucím nástupcům: napětí mezi oběma křídly minoritského řádu, spirituály a konventuály. Zde šlo převážně o teologický spor, jehož základem bylo pojetí chudoby: byli Kristus a jeho učedníci naprosto chudí, nebo vlastnili některé věci? A sv. František se svou družinou žil v naprosté chudobě a mají tak tedy žít i minorité?¹⁸ „Chudé“ křídlo řádu, spirituálové, tomu tak chtělo, konventuálové přijali nutnost základního vlastnictví. Dekrety Mikuláše III. a další viennského koncilu (*Exiit qui seminat* a *Exivi de Paradiso*) to řešily tak, že hmotný majetek řádu byl přenesen na apoštolskou stolicí a bratří ho jen užívali – po papežově souhlasu a v míře odpovídající jejich přesvědčení. Uklidnění to nepřineslo; napětí v řádu se stupňovalo především v Languedocu. Delegace 64 zdejších spirituálů dorazila počátkem roku 1317 k sídlu papeže

¹⁶ Po odchodu Ludvíkově z Říma protipapež odstoupil a dohodl se s velmi vstřícně jednajícím Janem XXII.

¹⁷ Na výchozí pozici badatele a dokonce na jeho národní příslušnosti, jež mu umožňuje bližší porozumění pro tu nebo onu stranu, je také do značné míry závislé hodnocení celého sporu v odborné literatuře. Nesporná je ovšem tvrdohlavost a neústupnost obou stran, jež hraničila s přeháněním a schválnostmi; ale hájení vlastního názoru nebývá bráno jako negativum. V podstatě tu spíše než o politický spor šlo o spor mezi různými idejemi a možnostmi jejich uplatnění, jímž se hlásil novověk.

¹⁸ Ulrich Horst, *Evangelische Armut und päpstliches Lehramt: Minoritentheologen im Konflikt mit Papst Johannes XXII. (1316–34)*, Stuttgart u. a. 1996 (= *Münchener kirchenhistorische Studien* 8). V českém prostředí se dlouhodobá aktuálnost této otázky projevila už dílem sv. Anežky a jejím úsilím o dokonalou chudobu.